

Giriş

Uzun hayatım boyunca, esas olarak Orta Doğu çalışmalarıyla ilgilendim. Orta Doğu çalışmaları açısından İslam'ın kökenleri ve kutsal metinleri hakkında bilgi sahibi olmak zorunludur. Henüz öğrenciyken bile, Kuran'ı, Peygamberin yaşam öyküsünü ve bunlarla ilgili geniş yazını okuyordum. Fakat hiçbir zaman bu konularda uzmanlaşamadım. Uğraşım ve mesleğim açısından, özellikle uygarlık tarihi ile ilgilenen bir tarihçiyim.

Bir defasında, Suriye'de seyahat ederken, bir din âlimiyle teoloji, hukuk ve İslam'ın diğer birincil ilgi alanlarını tartışma fırsatı buldum. Bir noktada sohbeti keserek hayretler içinde feryat etti: **“Anlamıyorum! İslam hakkında bu kadar çok şey biliyorsun! Neden Müslüman olmadın?”**

Hem soru hem de muhtemel cevabı, İslam dünyasının bugüne dair pek çok şeyi gözler önüne serebilir. Tarihin çarpıtılmasına-dalkavukluk etmeye, göz boyamaya ya da başka bir kısmi amaca yönelik- büyük enerjilerin sarf edildiği bir dönemde yaşıyoruz.

Tarih, kolektif hafızadır ve eğer toplumsal bedeni insan bedeni düşünürsek tarihsizlik amnezi anlamına gelir, çarpıtılmış tarih ise nevroz.

Geçmişle yüzleşmek konusunda isteksiz olanlar, ne bugünü anlamayı ne de geleceğe bakmayı başarabilirler. Bu nedenle, ahlaki ve mesleki görevleri geçmişle ilgili gerçeği ortaya çıkarmak ve onu gördükleri gibi sunmak ve açıklamak olan tarihçilerin üzerine büyük bir sorumluluk düşüyor. Bu sorumluluğu yerine getirmek için elimden geleni yapmış bulunuyorum.

İlk Yıllar

1916 yılında Londra'da doğdum ve bu, her ne kadar Birleşik Devletleri'ne gelene dek farkına varmamış olsam da, büyük bir şanstı.

2. Dünya Savaşı'nda bir askerdim ve ölmedim; hatta yaralanmadım bile. 20. Yy. Avrupa'sında bir Yahudi'ydim; öldürülmedim ya da zulüm görmedim. Bunlardan ilkini yalnızca savaştaki talihime bağlayabilirim. Fakat ikincisi için, İngiltere'de yaşamayı seçmiş olan atalarımın teşekkür borçluyum.

Siyasete dair hatırladığım ilk şey 1920'lerin başlarında, okula yeni başladığım sırada İngiltere'de gerçekleşen genel seçimlere ilişkin. Okuldaki çocukların bana ve birbirleriyle ebeveynlerinin hangi partiye oy vereceklerini sorduklarını hatırlıyorum. Babama sormuştum ve **“Biz Liberallere veriyoruz.”** demişti. “Neden Liberaliz?” diye sorduğumda babam bir an bile duraksamadan yanıtladı, **“Çünkü İşçi Partisi'ni desteklemeyecek kadar çok ve Muhafazakar olmayacak kadar az paramız var.”**

Bir Orta Doğu tarihçisi olarak ilgilendiğim şeyler, pek çok halefim, öğretmenim ve çağdaşım gibi filolojik ve edebi olmaktan ziyade esas olarak tarihseldi.

Tarihçinin yetkinliğinin ilk ve en temel sınavı, kaynaklarını okuyabiliyor durumda olmasıdır. Bu her zaman kolay değildir; örneğin dil klasik Arapça ya da yazı kargacık burgacık bir Osmanlı bürokratik el yazısı olduğunda. Üstelik hepsi bu da değil; bir bölge, bir dönem, bir insan topluluğu yahut da bir konu üzerine yoğunlaşan tarihçi onun kültürel bağlamına dair de bir şeyler bilmek zorundadır ve bunun için de edebiyat vazgeçilmez bir rehberdir.

Londra Üniversitesi'nde eğer ana dil olarak tarihi seçmişseniz Üniversite kurallarına göre özel bir konu gerekiyordu: Özgün belgeleri incelemeniz gereken, belki de elli yıllık bir dönemi kapsayan, hayli sınırlı bir konu.

Ben Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemesinden ve sonunda da çökmesinden ve pek çok vilayetinin, özellikle de Dogu Avrupa'dakilerin elinden çıkmasından kaynaklanan sorunları, yani o zamanlar adlandırıldığı şekliyle "Doğu Sorunu"nu seçmiştim. Londra Üniversitesi'nde *School of Slavonic and East European Studies*'e, büyük bir hoca olan R. W. Seton-Watson tarafından verilen bir "özel alan" dersine gönderildim.

Bana orijinal belgeleri yani Britanya, Alman, Fransız, Avusturya ve Rus belgelerini incelemem gerektiğini söyledi. Ve olanca gençliğim ve masumiyetimle "**Peki ya Türk belgeleri?**" diye sordum. Onların önemli olmadığını, hem olsa bile ortada hiç Türk belgesi bulunmadığını anlattı. Bu cevabı pek de tatmin edici bulmadım. Mutlaka kimi Türk belgeleri olmalıydı. Doğu Sorunu üzerine okuduğum kitaplarda, Türkiye bir sahne ya da perde arkasıydı ve tüm aktörler de Avrupalılardı. Bunun daha fazla araştırılması gerektiğini düşündüm. Böylece en azından kimi belgeleri okuyabileceğim kadar Türkçe öğrendim.

1936-37 akademik yılını Louis Massignnon ile çalışarak ve çeşitli akademik kurumlarda dersler takip ederek Fransa'da geçirdim. Massignnon, zamanın ünlü bir alimi olarak parlak, ama aynı zamanda tartışmalı bir figürdü. Uzmanlık alanı, İslam dünyasının dini ve mezhepsel tarihidir.

Fransızcam çarpıcı bir biçimde ilerledi tabii ve artık benim için Fransızca üzerinden Farsça ve Türkçe çalışmaya başlamak, mümkün hale geldi.

Paris'teki en sevdiğim hocalardan biri, bir Türk olan Adnan (Adıvar) Bey'di. Modern Türkiye'nin ilk büyük kadın yazarı ve kendisinden daha ünlü bir kişi olan Halide Edib'in kocasıydı. Çok hoş bir insan ve muazzam bir hocaydı ve ikimiz gayet iyi anlaşmıştık. Adnan Bey Türk devriminde önemli bir rol oynamıştı; ama daha sonra o ve karısı Atatürk'ün gözünden düşmüş ve sürgüne gitmek zorunda kalmışlardı. Diğer Türkler gibi o günlerde bir soyadları yoktu ve sürgünde olduklarından, Türkiye'de soyadı kanunu çıktığında bir soyadı edinmek zorunda değildiler. Batı'da o, Adnan Bey olarak bilinirdi. Türkiye'ye döndüklerinde ise bir soyadı almaları gerekti ve Adnan da, "*Onun bir adı var*" anlamına gelen Adıvar'ı tercih etti.

Ortadoğu'ya İlk Seyahat

1937 yılında Paris'ten döndükten sonra, Profesör Gibb, bir sohbetimiz sırasında bana "*Dört yıldır Orta Doğu çalışıyorsun, sence de artık orayı görmenin zamanı gelmedi mi?*" diye sordu. "*Evet, ama...*" diyerek söze başladım ve ona bunalım ve ailem de dâhil olmak üzere herkesin durumunun kötüleşmesi nedeniyle, Orta Doğu'ya gitmenin benim için aya gitmekten daha kolay olmadığını anlattım.

İlk durağım Mısır'dı. İskenderiye'ye vardığımda kendimi daha çok düğünden sonra hayatın geri kalanını birlikte geçireceği gelini ilk kez gören bir Müslüman damat gibi hissediyordum.

İlk başlarda iletişim kurmak kolay değildi. Birkaç Ortadoğu dili öğrenmeye başlamıştım, fakat bu dillerin konuşulduklarını, nadiren karşılaştığım öğrenci arkadaşlarımdan dışında hiç duymamıştım. Mısır'a vardığımda bildiğim tek Arapça klasik Arapça idi. Günlük Arapça Klasik Arapçadan, İtalyancanın Latineden farklı olduğu kadar farklıydı. Günümüzde de her Arap ülkesinde iki dil vardır; yazı dili ve konuşma dili. Yazı dili tüm Arap dünyasında, çok ufak değişiklikler bulunsa da aynıdır; fakat konuşulan Arapçalar, Fransızca, İspanyolca, İtalyanca ve Portekizce kadar birbirinden farklıdır. Mısır Arapçasıyla başa çıkmayı epey iyi bir şekilde öğrendim. Sonra Lübnan'a ve Suriye'ye gittiğimdeyse herkes bana gülüyordu.

Türkiye'ye ilk ayak bastığımda, pek çok Batılı ziyaretçinin yaptığı gibi Batı'dan değil, tezim üzerine çalıştığım Suriye'den geliyordum. Akademik eğitimimde bir tarihçi ve Şarkiyatçı olarak, klasik İslam uygarlığı üzerinde uzmanlaşmışım.

Savaş sırasında diğer Arap hükümetleriyle bağlantılarımız zaman zaman hayli karmaşık olabiliyordu. Mısır Kralı Faruk bir dost ve müttefik olarak askeri planlarımızı bilmesine izin verilmesini talep ediyor ve ona tüm ayrıntıları vermemiz konusunda ısrar ediyordu. Ona güvenmiyorduk ve bütünüyle yanlış bir plan hazırlayarak kendisine verdik. Kuzey Afrika'daki İtalyan karargâhını ele geçirdiğimizde bu planın bir kopyasını bulduk. O zamanlar İtalya, tabii ki, Mihver'in bir mensubu ve müttefiki idi.

Osmanlı Arşivlerinde

1945 Eylül'ünde üniversiteye geri döndüğümde akademik uğraşlarımdan uzak kalmış; fakat bölgede nelerin olup bittiğini yakından takip eder haldeydim. Savaş beni çağdaş Orta Doğu'nun ve hayli faal bir meşguliyetin kucağına atmıştı. İşverenlerimin ortaçağ tarihiyle ilgilenmedikleri aşikârdı. Onlar tarih çalışmaktan ziyade tarih yapmakla ilgileniyorlardı. Orta Doğu için hayli ilginç zamanlardı ve onu çok yakından izlemek, kesinlikle paha biçilmezdi,

Orduya katılmadan önce Londra Üniversitesi'nde bir ders verme görevine atanmış olduğumdan, savaşın sonunda o iş beni bekliyordu ve ben de bıraktığım yere geri döndüm. Bununla birlikte, mesleğimi yeniden, en baştan öğrenmem gerekiyordu.

1949 sonbaharında, otuz üç yaşında, profesörlüğe yükseldim ve Londra Üniversitesi'nde yeni kurulmuş olan Yakın ve Ortadoğu Tarihi kürsüsünün ilk sahibi oldum. Tarihlerini öğretmek ve yazmak görevini üstlendiğim ülke ve halkları daha yakından tanıyabilmem için; bir yıllık izin aldım. Özellikle de, bu tür bir öğretimin ve tarih yazımının temelini oluşturmak için gerekli olan kütüphane, arşiv ve diğer dokümantasyonu incelemeye can atıyordum.

1949 sonbaharında eşimle birlikte İstanbul'a doğru yola çıktığımızda, bölge tanınmayacak ölçüde büyük bir dönüşüm geçirmişti.

Arap devletleri, artık vize başvurusu yapanlardan dinlerini belirtmelerini istiyorlardı ve dinlerini Yahudi olarak belirtenlerin vize başvuruları düzenli olarak reddediliyordu.

Ama o zamanlar Orta Doğu ile ilgilenen Yahudi araştırmacılar için sadece üç ülke açıktı: Türkiye, İran ve İsrail. Atmışlarda ve yetmişlerde Batı Avrupa ve Birleşik Devletler 'de yaşanan İran ve Türk çalışmalarındaki büyük gelişme, kısmen bu durumdan kaynaklanmış olabilir.

Bu nedenle 1949-1950 akademik yılını bu üç ülkede geçirmeyi planladım. Kütüphane ve arşivlerinin eşi benzeri olmayan zenginliği nedeniyle bir Orta Doğu tarihçisi açısından özel bir cazibesi olan İstanbul'la başladım ve aslında zamanımın büyük bir kısmını da burada geçirdim.

İmparatorluk üzerine çalışan Batılılar tarafından belirli miktarda eser yayınlanmıştı ve bunun bir kısmı da gayet iyiydi, ama Batı arşiv ve kaynaklarını temel almışlardı. Ulaşabildikleri tek Osmanlı kanıtları kronik ve diğer edebi eserlerden oluşuyordu. Arşivlerin açılması, hem Osmanlı hem de daha geniş olarak Avrupa tarihinin incelenmesinde ve anlaşılmasında çok büyük bir değişim getirmişti.

Arşivlerin dili, yüzyıllar boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nda kullanılagelen Osmanlı Türkçesiydi.

Osmanlı Türkçesi Arapçada var olmayan bazı Türkçe sesleri göstermek üzere eklenmiş birkaç harfi de içeren Arap alfabesiyle yazılıyordu. Farklı belge türleri için ve farklı amaçlarla, farklı yazı biçimleri kullanılıyordu.

Bu belgelerin çözülmesi modern araştırmacı için hatırı sayılır sorunlar yaratır. Neyse ki, yayımlanmış pek çok belgeyle sayıları fazla olmasa da kimi sözlük ve gramer kitaplarından oluşan Osmanlı Türkçesinde basılmış çok miktarda materyal bulunmaktadır. Bunlar arşivlerde çalışmaya başlayacak araştırmacılar için iyi bir başlangıç noktası oluşturur.

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından, Atatürk'ün modernleştirme programı, Osmanlı Türkçesinde muazzam bir değişime yol açtı. Arap alfabesi Latin alfabesinin modifiye edilmiş bir versiyonuyla değiştirildi ve Arapça ve Farsça sözcükleri, yeni icat edilmiş Türkçe sözcüklerle değiştirmeye yönelik bir çabaya girişildi. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında yürütölen geniş dil reformları, Osmanlı dilini, modern Türk okurlar için bile antika ve esrarlı bir dil haline getirdi

Arşivlerde çok çeşitli türde kayıtlar bunuyordu ve fiziki biçimleri açısından iki kategoriye ayrılmışlardı: *defter* ve *belgeler*. Pek çok kayıt, kâtiplerin önemli belgeleri kopyaladıkları büyük ve ciltlenmiş defterlerden oluşuyordu. Diğer kategori olan belgeler ise müstakil dokümanlardan ibaretti ve gerçek anlamıyla bunlardan milyonlarca vardı

Osmanlı imparatorluk bürokrasisi, yüzyıllarca gayet iyi işlemiş, ama sonra imparatorluktaki diğer her şey gibi, isler ters gitmeye başlamıştı. Herkes arşivlerde işlerin yanlış gitmesini takip edebilir. Onların giderek baştan savma ve özensiz hale geldiklerini görebilirsiniz. Yeni tahrirler hazırlamak yerine, sadece eskilerini tekrar eder hale gelmişlerdir, ya da buna benzer şeyler. O döneme ait bir tarihte, bir ara yeni bir baş nazırın geldiğini ve her şeyin yolunda gitmesi için isleyişi yeniden düzenlendiğini okumuştum. Bu yaklaşık yirmi yıl sürmüş ve adamın ölümüyle birlikte işler eski haline dönmüştür. Eğer arşivlere bakarsanız, bir değişim görebilirsiniz; belgelendirme aniden yine daha etkin ve titiz bir hale gelir. Bu bir süre devam eder ve sonra her şey eski haline döner.

İngilizlerin *turkey* adıyla bildikleri kuş Batı yarıküresine ait, Amerika'nın keşfinden önce Doğu yarıküresinde bilinmeyen bir hayvandı. İngilizler bu garip kuşa akıllarına gelen en egzotik ülkeden esinlenerek *turkey* adını verdiler. Yakın Doğu'ya daha aşına olan Fransızlarsa "Hindistan'dan" anlamına gelen *dinde* kelimesini tercih ettiler. Zamanla, hindi Orta Doğu'ya getirildiğinde, kimi yerlerde, akıllarına gelen en egzotik isim olan *babashi*, yani Habeş (Etiyopya) kuşu olarak adlandırıldı. Aslında bu kuşa "Amerikan" demek belki de daha doğru olacaktır, ama o zamanlar insanlar ne bu isme ne de bu yere aşınaydı.

Modern Türkiye'nin Doğuşu Kitabım

1950 yılında Londra'ya döndüğümde *Chatham House* olarak bilinen *Royal Institute of International Affairs* ve *Oxford University Press*, ilki tarafından desteklenip ikincisi tarafından yayımlanmak üzere modern Türkiye üzerine bir kitap yazmamı istedi.

Daktiloyle kaleme aldığım metin 1960 yılında bitti ve "**Modern Türkiye'nin Doğuşu**" 1961 yılında *Oxford University Press* tarafından yayımlandı.

"**Modern Türkiye'nin Doğuşu**" adlı kitabım kimi açılardan eleştirel de olsa, Türkler kitabı beğendiler, tercüme ettiler ve yarım yüzyıldan fazla bir süredir baskısı yapılmaya devam etti.

Propaganda ve Tarih

Bir tarihçinin sorumluluğu, gördüğü şekliyle gerçeği, bütünüyle gerçeği ve yalnızca gerçeği anlatmaktır. Bir propagandacıya dönüşmesine ya da propagandacılar tarafından kullanılmasına izin vermemelidir. Bu, bir meslek olarak karşı karşıya olduğu en büyük tehlike ve tarihçiyi baştan çıkarabilecek en büyük şeydir, çünkü tarih neticede, her tür siyasi dava için kullanılabilir. Aynı olay dizisi çok farklı biçimlerde yorumlanıp sunulabilir.

Tarihsel gerçeklerin yalnızca bir doğru cevabın bulunduğu, geri kalanlarınsa yanlış matematiksel gerçeklere benzediğini varsaymak büyük bir hatadır. Eğer tarihiniz olayların basit bir anlatısıysa yanlış ve doğru cevaplar vardır; ama bunlar kimse için büyük bir değer taşımaz, kimsede büyük bir merak uyandırmazlar.

Tarih yorumuna açıktır, ama yorum söz konusu olduğunda bile doğruluğa ihtiyaç vardır. Doğru olmayan tarih, hiç tarih olmamasından daha kötüdür. İnsanlar yanılısama ve mitlerle yetiştirilebilirler.

Modern tarihçi arşivlere, kamusal ve mümkün olduğunda özel belgelere ve tabii ki iyi kütüphanelere ihtiyaç duyar. Dünyanın pek çok bölgesi hâlâ bunlardan yoksundur.

Tarihin değerine derinden inanıyorum. Tarihsel bilginin kusurlarının gayet farkındayım ve ona bu değeri kazandırmanın tam da bu kusurlar olduğunu düşünüyorum. Tarih müspet bir ilim değildir. Eksik, parçalı, tutarsız, çoğunlukla çelişkili ve boşluklarla dolu kanıtlara dayanır ve tam da bu yönüyle insanlığın açmazlarını yansıtır. Hayatın ve bilginin kesin ve hatta her zaman sarıh olmayan yanına dair sezgiler sunar. Modern dünyadaki sorunların pek çoğu, bazı kişilerin, insani ilişkilerin mühendislerin kullandığı türden tasarımlarla incelenip yönlendirilebileceğine inanmalarından kaynaklanmıştır. Ama insanlık bu tür bir kesinliğe kadir, insan toplumları da bu tür bir yönlendirmeye müsait değildir.

Batı dünyasında gelişmiş bulunan ortak bir görüşe göre, tüm bilimsel çalışma ve araştırmanın esas amacı bilmek ve anlamaktır. Geçmişini bilme tutkusu, insanlar açısından neredeyse evrenseldir; neredeyse evrensel ama tamamen değil. Tarihi çok da fazla önemsemeyen toplumlar da vardır. Ama toplumların büyük bir kısmı tarihe önem atfeder. Özellikle İslam toplumları tarihe her zaman büyük bir önem atfetmişlerdir, ama yalnızca kendi tarihlerine. Onlar için tarih, İslam'ın tarihi demektir ve ancak Tanrı'nın insanlık için arzu ettiklerinin nasıl işlendiğini ortaya koyduğu müddetçe değerlidir. Onlar için İslami olmayan tarih, kendi İslam öncesi tarihleri de dahi olmak üzere değersizdir ve bu nedenle de erken modern döneme dek hiçbir ilgi görmemiştir.

Dürüst tarihsel araştırmada iki koşul normal kabul edilmelidir. İlki, hipotezler bilinçli olmalıdır, bilinçsiz değil. İkincisiyse, araştırmacı herhangi bir aşamada ya da tamamen terk etmeye, yani kanıtları izlemeye hazır olmalıdır.

Kitaplarımın pek çoğunda, hem okumalarım sırasında hem de kitabi yazarken fikirlerim pek çok değişim geçirdi. Bitirdiğimde konuyla ilgili fikirlerim, hiçbir şekilde başladığım zamankilerle aynı değildi, eğer öyle olmuş olsaydı zamanımı boşa harcamış olurum. Herhangi bir bilimsel ya da akademik araştırma toplumsal, müspet ya da doğal bilimlerde olduğu gibi, tarihte de hipotezler oluşturmayı içerir; fakat bu sürekli bir güncelleme süreci olmalıdır. Bilim insanı, kanıtlar karşısında hipotezlerini test eder; kanıtlarını hipotezleri karşısında test edip, hipotezlerine uyup uymadığına bakarak onu kabul ya da reddetme yoluna gitmez.

Öğrencelerimin kafasına gayet günlük bir mevzu, araştırma tekniklerini sokmayı çok önemli bulurdum. ***Neler dipnota atılmalıdır? Neler atılmamalıdır? Bir dipnot nasıl oluşturulmalıdır? Bir bölüm nelerden oluşur?***

İyi bir tezle vasat bir tez arasındaki farkı yaratacak pek çok pratik şey vardır. Bugünlerde bu tür pratik meselelere pek az dikkat gösteriliyor. Nedense bunların öğrencilere gökten zembille ineceği ya öğrencilerin bunları şans eseri bulacakları varsayılıyor.

Bir kişi yazmanın son aşamasına geldiğinde, bütün bu not yığını ve biriktirilen devasa nicelikteki bilgiyi, yani elindeki her şeyi bir şekilde sıkıştırmaya çalışmasının yarattığı büyük tehlikeden bahseden etkileyici bir paragraf yazan Adolf von Harnack idi sanıyorum. Bazı insanlar, arşivlerde ya da bir kitap okuyup not çıkararak, hiçbir şey elde edilemeden ya da pek az şey kazanılarak geçirilen tüm o günler; kaybettirmenin korkunç bir trajedi olduğunu düşünürler. Von Harnack'ın üzerinde ısrarla durduğu nokta şu: *"Her şeyi göstermeye çalışmayın."* Onun daha zor olan önerisiyse şöyle. *"Kendinizi geriye kalanları yakma sürecine teslim edin."*

Genellikle öğrencilerime bunun çok acı olduğunu düşündüğümü söylemiş ve onlara fazla notlarını gelecekteki makaleleri için saklamalarını sağlık vermişimdir. Bunun daha nazik bir öneri olduğunu düşünüyorum ki pek çok makale de böyle çıkar.

İslam Tarihi ve Kültürel Kibir Tehlikesi

Bir tarihçi, tüm Ademoğulları gibi, insani duygulardan azade değildir. Sadakatleri ve önyargıları, tarihi algılayış ve sunuş biçimlerini şekillendirebilir; ama eleştirel tarihçi bunun farkındadır ve bunu düzeltmeye çalışır. Geçmişte, Batılı olmayan uygarlıklara bakan bir Batılı, Batılı olan her şeyin iyi olduğunu varsayma eğilimindeydi; ama şimdilerde, Batılı olan her şeyin kötü olduğunu varsaymak moda haline geldi, ki bu da aslında aynı önyargının tersyüz edilmiş halidir. Bugünlerde Batı ile ilgili iyi bir şeyler söylemeyi imkânsız bulan insanlar, aslında son derece etno-merkezci ve kibirliler. Yanlış giden her şeyin Batı'nın suçu olduğunu iddia ederek, Batı'nın her şeyin kaynağı olduğu ve dünyada olup biten her şeyin Batı tarafından belirlendiği şeklindeki eski iddiayı hâlâ koruyorlar. Simdi bunun kötü olduğunu söylüyorlar, geçmişte ise bunun iyi olduğunu söylüyorlardı, fakat her ikisi de benzer türde bir kibrin ürünüdür.

İlk Batılı arkeologlar Orta Doğu'yu kazmaya gittiklerinde, pek çok Müslüman hayrete düşmüştü. Hiçbir zaman etrafta yatan şanlı atalarından geriye kalanlara dair en ufak bir ilgi göstermemişlerdi; çünkü bu işlerine yarayan, dikkate değer tarih değildi. İslam öncesine aitti ve bu nedenle önemsizdi.

İnsanların kendilerini tehlikeli ve rahatsız bir ortama girmelerine ve uzun süre önce göçüp gidenlerden arta kalanları ortaya çıkarmak için yüksek meblağlarda para harcamalarına akıl sır erdiremiyor ve bu nedenle bunun arkasında başka bir güdü olduğunu düşünüyorlardı. Başka nedenler arıyorlardı-casusluk, hazine avcılığı ve tanrı bilir daha neler. Gerçekten de İmparatorluğun hizmetinde olan bazı Şarkiyatçılar vardı, ama yine de pek çoğu imparatorluğa karşı hayli eleştireldi. Gerçek gerekçe yani bilgi arayışı, kulağa saçma geliyordu.

Kimlik ve Vatandaşlık

1970'lerde, Princeton'a taşınmamdan çok da uzak bir vakitte, Almanya'daki yeni Müslüman (özellikle de azınlık üzerine) bir seminere katılmak üzere Berlin'e davet edildim. Bu kulağa ilginç geliyordu ve sevinerek kabul ettim.

Berlin'deyken bir Türk yanıma gelerek, yerel Türk topluluğunun bazı mensuplarıyla tanışmak isteyip istemeyeceğimi sordu. Memnun olacağımı söyledim ve aynı akşam Berlin'de yasayan bir grup Türk'le birlikte aksam yemeğine davet edildim. Onlardan edindiğim izlenim tamamen farklıydı.

Almanlar hoşgörülü, kabullenici ve hatta samimi oldukları için her türlü çabayı gösteriyorlar, Türklere kendilerini önyargının, ayrımcılığın ve hatta düşmanlığın kurbanları olarak görüyorlardı. Ayrılırken Türk ev sahibimin Almanlarla ilgili olarak *"Bin yıl içinde altı yüz bin Yahudi'yi kabul edemediler. İki milyon Türkü kabullenebileceklerini nasıl umabiliriz ki?"* demesi beni çok afallatmıştı. O günden bu yana hem sayı hem de bununla birlikte gerilim hatırı sayılır oranda arttı.

Berlin'in şimdi büyük oranda Türklerin yaşadığı bir varoşu olan Kreuzber bölgesi kimi zaman *Klein-Kleinasien*, *Küçük Küçük Asya* olarak adlandırılıyor.

Artık, Avrupa'daki Müslüman varlığıyla ilgili sorun yeni boyut kazanmış durumda. Bir yandan göç ve demografi, diğer yandansa Avrupalılarda gerileyen doğum oranı sayesinde nüfustaki Müslüman oranı sürekli olarak artıyor.

Suriyeli akademisyen Sadık el-Azm bir yazısında Avrupa'nın geleceğiyle ilgili olarak sorulacak tek sorunun **"İslamileşmiş bir Avrupa mı olacak yoksa Avrupalılaştırılmış bir İslam mı?"** sorusu olduğunu belirtir. Bu sorunun cevaplanacağı tarih artık yaklaşıyor gibi gözüküyor.

İyi lisans hocalığı, ancak öğrenciler üniversiteye geldiklerinde bir şeyler biliyorlarsa mümkündür. Eğer lisans eğitiminin ilk iki yılını onlara on dört yaşındayken bilmeleri gereken şeyleri öğreterek geçirirseniz, pek de ileriye gidemezler. Hem lisede hem üniversitede, Amerikalı öğrencilerin artık genel tarih öğrenmeleri gerekmiyordu. Biraz tarih içerebilen "toplumsal çalışmalar" dersi alıyorlardı, ama bu da genellikle çok uzmanlaşmış oluyordu. Bir öğrenci 1789-1815 arası Fransa Tarihi dersi alabilirdi. Devrim ve Napolyon dönemi Fransa'sı hakkında fazla bilgi edinebilir ve daha önce olanlarla sadece genel geçer kimi fikirler edinir, sonrasında olanlarla ilgili olarak da muhtemelen hiçbir bilgisi olmazdı.

Sıklıkla İngiltere ile Birleşik Devletler arasında akademik cemaat ve genel entelektüel iklim açısından ne gibi farklar gördüğüm sorulmaktaydı bana.

Dikkat çeken kimi noktalar var ve bunlar da eğitim sistemindeki farklılıklardan kaynaklanıyor. İngiltere'de lisenin son iki yılına çok daha fazla önem verilir ve bu nedenle de üniversitede uzmanlaşma neredeyse hemen başlar.

Amerikan Üniversiteleri bu modeli reddederler ve öğrencilerin ilk iki yılında daha genel bir eğitim almasını ve uzmanlaşmasının sadece son iki yılda olmasını isterler. Diğer Amerikan Üniversiteleriyle karşılaştırıldığında lisans eğitime özel bir önem veren Princeton'da bile lisans yılları, mesleki bir eğitimden ziyade genel bir serbest eğitim dönemi olarak görülür.

Amerikan lisansüstü eğitiminin İngiltere'dekinden çok daha karmaşık olmasının nedeni budur. Bir İngiliz üniversitesinde, eğer bir lisans diplomanız varsa bir tez yazmaya hazır olduğunuz varsayılır. Amerika'daki bir üniversitedeyse bir tez yazmaya başlamadan önce hâlâ yapmanız gereken çok şey vardır.

İyi bir eğitim almanın en iyi yolu bir İngiliz üniversitesinden lisans diploması almak ve daha sonra bir Amerikan üniversitesinde doktora yapmaktır. Maalesef pek çok kişi bunun tam tersini yapar -Amerika'da lisans okur ve İngiltere'de ise doktorayı bitirirler ve böylece her iki sistemin de en kötü yanlarını alırlar.

Mısır Kimliği ve 1967 Savaşı

Mısır'da her şeyin kılığını yaşadığı Nasır döneminden örnek bir fıkra: Nil kıyısında yaşayan bir adam, umutsuz bir açlık içinde Nil'e balık avlamaya gitmiş ve bir balık tutmayı basarmış. Zaferle balığı karısına getirip *"İşte burada bir balık var, bu bizi bir gün idare etmeli"* demiş. Karısı da *"Ancak onu çiğ yemeye hazırsan. Hiç zeytinyağımız, tereyağımız, ateşimiz yok; onu pişirmemin hiçbir yolu yok."* Adam da tiksintiyle *"Ben çiğ balık yemem."* demiş ve balığı yeniden nehre atmış. Suyun yüzeyine çıkan balık *"Yaşasın Başkan Nasır"* diye bağırmış.

Bir arkadaşım bana Başkan Nasır ile dostça ilişkileri olan Etiyopya imparatoru Haile Selassie'nin kendisine Nasır'ın bizzat meraklı bir Mısır fıkraları koleksiyoncusu olduğunu ve hatta uygun ahbablarıyla bunları paylaşmaya hevesli olduğunu anlattığını aktarmıştı.

Hatta Nasır'ın Nasır fıkralarıyla ilgili koleksiyonuna dair de bir fıkra vardı. Mısırlıların anlattığı hikâyeye göre, Nasır bir gün artık yeter diye karar vermiş. Polis şefini çağırması ve tüm bu fıkraları uyduran ve yayan kişinin bulunmasını ve tutuklanmasını emretmiş. Bir hafta sonra polis şefi başkanlık sarayında beraberinde tutukladığı bir adamla tekrar görünmüş. "Bu." demiş, "*Sayın Başkan, sizinle ilgili tüm fıkraları uyduran kişi.*" Nasır adama dönmüş ve "*Sen gerçekten de benimle ilgili fıkralar uydurup yayan kişi misin?*" diye sormuş "*Evet*" diye cevap vermiş adam. Hikâyeye bu ya, Nasır birbiri ardına fıkralar anlatmaya başlamış, dinleyicilerin tahammül sınırına kadar ve her birinin sonunda adama "*Bu hikâyeyi sen mi uydurdun?*" diye sormuş. Adam da, "*Evet ben uydurdum.*" demiş. Sonunda Nasır adama "*Sen de benim gibi bir Mısırlısın. Ülkeni de benim kadar sevdiğini tahmin ediyorum. Neden bunu yapıyorsun? Mısır'ı büyük, özgür ve saygın bir ülke haline getirdiğini biliyorsun.*" diye sormuş. Adamın buna cevabı, "**İşte bu fıkrayı ben uydurmadım**" olmuş.

1960'ların sonlarına doğru Mısır bir Sovyet bağımlısı, neredeyse bir sömürge haline geliyordu. Yukarı Mısır'da gezerken zor dönemlerle ilgili hayıflanılan bir dükkân sahibiyle sohbet ettiğimi hatırlıyorum. "*Turistler gelmeyi bıraktılar -İngilizler Fransızlar, Amerikalılar ve diğerleri- ve işler çok kötü*" dedi. "*Ama bir sürü Rusunuz var.*" diye fikrimi söyledim. Bunun üzerine manalı bir şekilde okkalı bir tükürük fırlattı ve "*Ruslar! Bir paket sigara bile almıyorlar ve size bir tane sigara bile ikram etmiyorlar.*" dedi. Ne demek istediğini anlamıştım. Ruslar sadece kendi dükkânlarından alışveriş yapıyorlardı ve pek de sosyal değillerdi.

Bir başka Mısırlı da hem Britanyalıların hem de Rusların Mısır'a kendi çıkarları için kullanacakları bir inek muamelesi yaptıklarını belirtmişti. "*Aradaki fark,*" demişti "*Britanyalılar süt istiyorlardı ama Ruslar et istiyorlar.*"

Ürdün

1970'lerin ortalarında Kral Hüseyin'le kardeşleri Prens Hassan ve Prens Muhammed'in misafiri olarak sadık Bedevi aşiretlerinin bir toplantısına katıldım. Kalabalık sayılardaki aşiret üyeleri, Ürdün'deki Doğu Çölü'nde özenle hazırlanmış bir toplantıda bir araya gelmişti. Geniş ve epey iyi döşenmiş bir çadırda oturduk ve öğle yemeği hazır olana dek sayısız fincan çay ve kahve içip tatlı şeyler yedik. Yemek servisinde misafirler üzerinde koyun eti bulunan bir pilav tümseğinin yer aldığı geniş bir sininin ve çok büyük kazanların etrafında duruyorlardı.

Yemek yemek gayret gerektiriyordu, çünkü hiçbir alet yoktu. İslam kültüründe, geleneksel olarak sol el gayri sıhhi amaçlara ayrıldığından, yemek yemek için yalnızca sağ elinizi kullanabilirdiniz.

Bu yüzden ayakta, tek elimle ve aynı zamanda yanımda oturanlarla kibarca sohbet ederek yemek zorundaydım. Bu sefer, yanımda oturanlar Kral ve Velihaht Prens'ti. Onların misafiri olduğumdan, bir yandan hayli yağlı parmaklarla et parçaları yemeye çalışırken, diğer yandan da kraliyet adabını korumam ve zarif bir sohbeti sürdürmem gerekiyordu. Ne kadar da zordu!

Eğlence için ev sahibi aşiret Kral onuruna yüksek sesle, geleneksel bir Arap övgü biçimi olan uzun bir kaside okuyan aşiret şairi davet etmişti. Kral, uzun uzadıya kendisinin büyüklüğünden bahseden şairi dinlerken-ki okuduğu şey sıradan bir dalkavukça övgüydü-toprağa serilmiş bir parça bezin üzerinde bağdaş kurmuş oturuyordu. Kral şairin bitirdiğini düşünerek ayağa kalktı. Teşekkür etmeye başladı ama şair "*Bir dakika bekleyin! Daha bitirmedim.*" diye haykırdı. Kral hemen yerine oturdu ve devam etmesine izin verdi, şair de sonunda görüldüğü gibi devam ettikçe etti.

Sandalye Orta Doğu geleneğinin ya da kültürünün bir parçası değildir. Bölgede çok az ağaç vardır ve bu yüzden ahşap nadir ve kıymetlidir; sanatçılar tarafından oyma için kullanılır, ama mobilyalar yünden ya da deriden yapılır. Halılara, yastıklara ya da puflara oturur, metal sinilerden yemek yersiniz. Avrupa'ya getirildiğinde, puf bir "Osmanlı" âdetine dönüştürüldü. En sevdiğim *New Yorker* karikatürlerinden biri sekiz ya da on puftan oluşan bir yığını gösterir ve altında, "Osmanlı İmparatorluğu" yazar. Bir Bedevi ziyafetinde adet olduğu kadar çok insanın davet edildiği bir yemekte oturacak hiçbir yer bulamazsınız. Çölün zeminine de oturamazsınız ve hiç masa ya da sandalye olmadığından stratejik olarak yerleştirilmiş sehpa'nın etrafında toplanmanız gerekir.

Yemeği servisler halinde sunmak-aperatifler, başlangıç yemeği, salata, tatlı, brendi gibi- her ne kadar her geçen gün dünya çapında daha da yaygınlaşsa da asıl olarak Batılı bir konsepttir. Orta Doğu adetleri her şeyi masaya aynı anda koymayı ve birden fazla ana yemek sunulmasını gerektirir. Yemeklere canınız hangi sırayla istiyorsa öyle başlayabilirsiniz. Bir evde yalnızca bir ana yemek sunmak pek de misafirperver bir davranış olarak görülmeyecektir, ama Bedeviler yalnızca bir tür et bilirler. Genellikle bütün bir koyunu ya da kaç tane gerekiyorsa o kadarını keserler.

Müslümanlarla, özellikle de Bedevilerle (ama sadece onlarla değil) ilgili ilginç bir özellik ekmeğe duydukları büyük saygıdır. Bir parça ekmeğe yere düştüğünde onu yerden alıp öpen insanlar gördüm. Ekmeğin Tanrı'nın yiyecek olarak verdiği en büyük hediyedir ve ona gerektiği gibi davranılmalıdır. Ekmeğin üzerine yiyecek dışında bir şey koymak çok kötü bir şey olarak görülür. Ekmeğe saygısızlık, bize bu kıymetli hediye veren Tanrı'ya saygısızlıktır.

Arap ülkelerine yaptığım ziyaretler sırasında hep aynı argüman dizisini duydum. "*Zamanımız var, sabrımız var, tarih bizim yanımızda, Haçlılardan kurtulduk, Türklerden kurtulduk, Britanyalılarından kurtulduk. Sırası gelince Yahudilerden de kurtulacağız.*"

Bunu o kadar sık duymuştum ki, sonunda bir arkadaşla otururken, sanırım Ürdün'deydi, "*Affedersiniz yanlış **anlamışsınız***" dedim.

"*Ne demek istiyorsun? Olan bu.*" dediler.

"Pek de değil. Türkler Haçlılardan kurtuldu, Britanyalılar Türklerden kurtuldu, Yahudiler de Britanyalılarından kurtuldu. Buraya bir sonra gelenin kim olacağını merak ediyorum."

Medeniyetler Çatışması

İnsanlık tarihinde pek çok farklı dini inanç sistemi tarafından şekillendirilmiş ve rehberlik edilmiş, birçok medeniyet var olmuştur. Pek çok dinin "*rölativist*" bir yaklaşımı vardır; bu sözcük Hristiyan Kilisesi tarafından hoşnutsuzluk belirtmek için kullanılmış olsa da, ben olumlu anlamda kullanıyorum. Diğerleri ise yine aleyhinde olanların başvurduğu bir terim kullanacak olursak, "*yengici*"dir¹.

Rölativist görüş şuna benzer bir şeydir: İnsanlar nasıl ki birbirleriyle konuşmak için farklı diller icat etmişlerse, Tanrı'yla konuşmak için de farklı dinler icat etmişlerdir ve Tanrı hepsini anlar. Belki hepsini eşit derece değil, ama hepsini anlar.

Yengici dinlerin takipçileri ise, bunun aksine, Tanrı'nın insanlığa yönelik nihai mesajının şanslı alıcıları olduğuna inanırlar. Görevleri, Yahudilerin ya da Budistlerin yaptığı gibi bu mesajı bencilce kendilerine saklamak değil, insanlığın geri kalanına da yaymak ve bu esnada karşılarına çıkabilecek bütün engelleri ortadan kaldırmaktır.

¹ Yenilen tarafın moralini daha da bozmak üzere yapılan zafer kutlamalarının bir zihniyet alışkanlığına dönüşmesi. Ç.N.

Bu türde iki din vardır: **Hristiyanlık** ve **İslam**. Ortak tutumlarını ise şu formül özetlemektedir: "**Ben haklıyım. Sen haksızsın. Cehenneme git.**" Her iki din de küresel bir rol oynamış ve günümüze kadar rekabet halinde olagelmıştır.

Asya'nın, özellikle de Çin ve Hindistan'ın kadim medeniyetleri, zengin ve yaratıcıydılar ve insanlığın gelişmesine muazzam katkılarda bulundular, ama hiçbir zaman sadece kendilerine ait ya da küresel bir hakikat iddiasında bulunmadılar. Dini sistemleri zaman zaman kayda değer roller oynadı, ama bunlar dolaylı, büyük oranda niyet edilmemiş ve sınırlıydı.

Hristiyanlık ve İslam ise farklıdır. Tarihsel geçmişleri bakımından birbirleriyle bağlantılı ve kendilerine yükledikleri misyon açısından neredeyse özdeş bu tür iki din arasında, ihtilaf kaçınılmazdır.

Hristiyanların ya da Müslümanların bakış açıysa farklıdır. Mesajları yalnızca kendi dinlerinin sizi kurtuluşa götüreceğidir. Eğer onu kabul ederseniz, kurtulursunuz. Eğer etmezseniz, o halde sizin dininiz ya eksik ve tahrif edilmiş ya da yanlıştır.-eğer daha önceki bir dinse eksik ve tahrif edilmiş sonraki bir dinse yanlıştır.

Tanrı'nın insanlığa sunduğu nihai kurtuluşun şanslı alıcıları olduklarına inananlar için, daha eski bir dine inananlar miadını doldurmuş bir inanca sahiptirler. Ama yine de gerçeğin kimi öğelerini muhafaza edebilirler.

Yahudilere yönelik klasik Hristiyan algısı böyleydi, hem Yahudilere hem de Hristiyanlara yönelik geleneksel Müslüman bakış açısı da hâlâ böyledir.

İslam'ım kurucu anlatısında, Kur'an'da ve Peygamberin yaşam öyküsünde, Hristiyanlara Yahudilere nazaran daha olumlu yaklaşılır; çünkü Peygamber onlarla hiç doğrudan ve düşmanca bir karşılaşma yaşamamıştır. İslam'ın daha sonraki evrelerindeyse, bu tutumlar tersine dönmüştür. İlk olarak, Yahudiler, Müslümanlar tarafından çok tanrılığın bir biçimi olarak görülen **baba-oğul-kutsal ruh** üçlemesini benimsemezler; Müslümanlar tarafından bir tür sirk olarak görülen İsa'nın tanrısallığını da kabul etmezler. Daha da önemlisi, Hristiyanların aksine, Yahudiler küresel bir rakip değildiler ve çeşitli zamanlarda ve çeşitli şekillerde faydalı bile olmuşlardır. Oysa yakın zamanda yaşanan gelişmeler, bu tutumları dramatik bir şekilde değiştirmiştir.

Birbirine saldıran ve diğerinin topraklarını işgal eden Hristiyan ve Müslümanların uzun bir geçmişi var. İlk çatışmalar aralarındaki farklılıklardan ziyade benzerliklerden kaynaklanmıştır. Hristiyanlar ve Müslümanlar anlamlı tartışmalar yürütebilirler. Orta Çağlar boyunca karşılaştıkları yerlerde, özellikle de İspanya ve Sicilya'da bu böyle olmuştur. Bir Hristiyan bir Müslümana ya da bir Müslüman bir Hristiyan'a "*Sen bir kâfirsin ve cehennemde yanacaksın.*" dediğinde, her iki taraf da diğerinin ne demek istediğini tam olarak anlar, çünkü kendisi de aynı şeyi kastetmektedir. **Cennetleri oldukça farklı olsa da cehennemleri aynıdır.** Aynı şeyi bir Budist'e, bir Hindu'ya ya da bir Konfüçyüsçü 'ye söylemekse pek bir anlam ifade etmeyecektir.

Aynı coğrafi bölgede, aynı öz-algıyla, aynı iddiada bulunan iki dininiz varsa, sorun çıkması kaçınılmazdır.

Siyaset ve İslam

Büyük Alman tarihçi, Leopold Von Ranke'nin işaret ettiği gibi, tüm tarih, çağdaştır. Bu Batı dünyası için olduğu kadar İslam dünyası için de geçerlidir -aslında belki daha da fazla, zira İslam Dünyası Avrupa'yı ortaçağ Hristiyanlığının dünyasından modern, seküler, sanayileşmiş devletlerin dünyasına dönüştüren büyük toplumsal, kültürel, iktisadi ve dini değişimler zincirini sadece yeni yeni izlemeye başlamıştır.

İslam dünyasında din, Avrupa'da Rönesans, Keşifler, Reform, Aydınlanma ve Sanayi Devrimi'nden kaynaklanan değişimlerden bu yana görülmeyen şekilde, kamusal ve toplumsal açıdan -otoritenin kaynağı, sadakat odağı, kimlik tanımı olarak- hâlâ önem taşımaktadır.

Ama bunun ötesinde, daha derin bir anlamda İslam'da siyaset ve din arasında, Hristiyanlıkta asla var olmamış bir bağ bulunmaktadır. Hristiyanlığın kurucusu, takipçilerine "**Sezar'a ait olan Sezar'a ve Tanrı'ya ait olanı Tanrı'ya**" vermelerini buyurmuştu. Üç yüzyıldan fazla bir süre boyunca, Hristiyanlar iktidardan mahrum bırakılmış ve genellikle de acımasız eziyetlere maruz kalmış bir azınlık olmuşlardı. Konstantin'in ihtidasına dek Hristiyan devlet dini haline gelmemiştir ve bu gerçekleşene kadar iç hukuku, mahkemeleri ve idari hiyerarşisi olan kendi kurumunu, yani Kiliseyi yaratmıştı. Hristiyanlık tarih boyunca ve aslında tüm Hristiyan toplumlarda, iki ayrı meseleyle ilgilenen iki otoritenin - *Tanrı ve Sezar, kilise ve devlet, dini ve seküler meseleler*-bulunduğu kabul edilmiştir.

İslam ve Anti-Semitizm

Yahudi-İslami gelenek, Yahudi-Hristiyan geleneğinden kimi önemli açılardan farklılık gösterir. Müslümanlar, şüphesiz, ne Eski Ahit'i ne de Yeni Ahit'i kabul ederler; onlara göre her ikisi de kendi nihai vahiyleri olan Kur'an tarafından yürürlükten kaldırılmıştır.

Ama Müslümanlar Yahudilerle, Hristiyanların ya görmezden geldiği ya da reddettiği mevzularda pek çok ortak şeye sahiptir. Bunların en önemlilerinden biri kamusal ve kişisel yaşamın her vechesini düzenleyen kutsal bir yasa fikridir. Bazı düzenlemeler gerçekten de dikkat çekici ölçüde benzerdir; örneğin hem İslam'ım hem de Yahudiliğin domuzu reddetmesi gibi.

Hem Yahudiler hem de Müslümanlar bu ve benzeri yakınlıkların farkındaydılar. Orta Çağlarda, hem İslam hem de Hristiyan dünyasındaki Yahudiler zaman zaman şehit edilene dek zulme uğradıklarına, bir haham, hayatta kalmak için İslam'a ihtida edermiş gibi görünebileceğini ilan ederdi, Hristiyanlığa değil.

Her ikisine de inanmasalar da, Hz. Muhammed'in Tanrı'nın Peygamberi olduğunu söylemek, İsa'nın Tanrı'nın oğlu olduğunu söylemek kadar büyük bir küfür değildi.

Başka bir düzeyde, ilk Müslüman öğrenciler on dokuzuncu yüzyıl başlarında hükümetleri tarafından Avrupa'ya gönderildiklerinde onlara Hristiyan yemeğindense Yahudi yemeği yiyebilecekleri anlatılırdı. Yahudiler, Müslümanlar gibi aynı temel kurallara uyarlardı, Hristiyanlarsa her şeyi yiyebilirlerdi.

Bu benzerlikler ve benim bunlara yönelik giderek artan farkındalığım, kuşkusuz, Filistin meselesi nedeniyle Yahudilerle Müslümanlar arasında giderek artan gerilime rağmen, İslam'a yönelik bir anlayış, hatta sempatik bir anlayış geliştirmemde yardımcı oldu. Bunun, İslam edebiyatı ve tarihi çalışmalarına olduğu kadar, hem kendi ülkemde hem de dışarıda Müslümanlarla olan kişisel ilişkilerime de faydası dokundu.

İsrail'deki ve aslında tüm dünyadaki Yahudi nüfus, geleneksel olarak iki ana gruba ayrılmıştır: **Aşkenazlar** ve **Sefarad**, İncil'de geçen, ama nerede olduğu belli olmayan iki yer adıdır. İncil'deki Aşkenaz'ın Karadeniz kıyılarına atıfta bulunduğuna ve Yunanca *Euxinos* ismi ile ilişkili olabileceğine inanma eğilimindeyim. Ama geleneksel olarak erken Orta Çağlar'dan beri Yahudiler, bu isimleri Avrupa'daki en önemli iki Yahudi cemaatine ev sahipliği yapan Almanya ve İspanya ile tanımlayarak kullanmışlardır.

Bugün İsrail'de, Aşkenaz sözcüğü esas olarak Avrupa'nın ister doğusundan, ister batısından, isterse daha ötesinden gelsinler Avrupa kökenli Yahudiler için kullanılmaktadır.

Sefarad sözcüğüyse, sadece İspanya muhacirlerinin soyundan gelenler için değil, Mısır, Suriye, Irak, İran, Afganistan ve Yemen gibi yerlerden olup, ataları hiçbir zaman İspanya'nın kıyısından bile geçmemiş yerli Yahudiler için de kullanılmaktadır.

Her iki gruba, farklılıklarına, ilişkilerine ve geldikleri ülkelerden beraberlerinde getirdikleri gelenek ve tutumlara bakarak, aralarındaki asıl ayrımın coğrafî, mezhep ya da cemaatle ilgili olmadığını, bunun Hristiyan Yahudilerle Müslüman Yahudiler olarak adlandırılabilir iki farklı medeniyetin buluşma ve bunun sonunda çarpışmasından kaynaklandığını fark ettim

Bunun saçma bir önerme olduğu açık, o yüzden ne kastettiğimi açıklayayım. **Yahudilik bir din, bir kültür, bir yaşam biçimidir. Bir medeniyet değildir;** Yahudiler hiçbir zaman kendi medeniyetlerini yaratabilecekleri sayıya ya da özgürlüğe sahip olmadılar. Fakat biri Hristiyan diğeri Müslüman olan iki başka medeniyet içinde, önemli birer bileşen oluşturdular.

Hristiyanlarla *Eski Ahit'ten* ve onun üzerinde yükselen tüm bir dini kültürden başlayarak pek çok şey paylaşırlar. Yasadışı ilan edilip takibata uğradıklarında bile, Yahudiler dikkate değer bir katkıda buldukları Batı uygarlığının önemli bir parçasıydılar.

İslami Orta Doğu'da bir *anti-Semitizm* geleneği bulunup bulunmadığıyla ilgili olarak, yakın zamanda çok sayıda tartışma yaşandı. Kimileri, anti-Semitizmin İslam'ım başlangıcından yana var olduğunu söylerken bazıları da bunun Batı'dan, özellikle de Hristiyanlıktan alınan modern bir icat olduğunu savundular.

İslam dünyasında ve özellikle de Arap dünyasında tarih çok farklıdır. Açık ki Yahudiler Müslümanlarla eşit kabul edilmezler; Hristiyanlar gibi onlar da gerçek müminlerden aşağıda görülürler ve Kutsal İslam hukuku, Yahudi ve Hristiyanlara yönelik çeşitli ayrımcılıklar içerir. Ortaçağ ve erken modern İslam tarihinin büyük bir kısmında, Yahudiler Hristiyanlara kıyasla çok daha iyi koşullara sahipmiş gibi gözükmektedir. *Kur'an*'da ve Peygamberin yaşam öyküsüne dair anlatılarda, Hristiyanlara yönelik dilin Yahudilere kıyasla daha olumlu olduğu doğrudur. Bunun sebebi Peygamber'in Hristiyanlarla pek de ilişkisi olmaması, ama Yahudilerle bir dizi çatışma yaşamış olmasıdır. İslam'ın Peygamberin vefatından sonraki gelişiminde, Yahudiler önemsiz ve hatta zaman zaman faydalı olarak görülürken, Hristiyanlık esas rakip ve düşman haline gelmiştir. Bu nedenle Yahudilere karşı tutum farklıdır. Bu tutumun dostça olduğunu söyleyemeyeceğim ama Hristiyanlara yönelik olduğundan çok daha hoşgörülüdür. Bu, Yahudilerin değerli, gelir getiren bir grup olarak son derece faydalı olduklarının keşfedildiği Osmanlı döneminde de sürmüştür.

Yıllarca Yahudiler, Arap ülkelerinin büyük birçoğunu ziyaret edemedi. 1970'lerin başında Henry Kissinger, mekik diplomasisinin bir parçası olarak Suudi Arabistan'a gittiğinde komik bir hikâye yaşandı. Kuşkusuz onun Yahudi olduğunu biliyorlardı, ama Birleşik Devletler Dışişleri Bakanı idi ve onu Kral ile görüştürmek zorundaydılar. Kral Faysal bir Yahudi'nin Suudi Arabistan'a gelişini öylesine görmezden gelemezdi ve Kissinger'ı karşılama cümlesi "*Bakan Kissinger, burada sizi bir insan olarak karşılıyoruz*" oldu. Hiçbir zaman altta kalmayan Kissinger ise "*En yakın arkadaşlarımdan bazıları insandır.*" diye cevap verdi.

Seyahatlerim sırasında, İslam ülkelerinde, kimlik ile mensubiyeti arasındaki ilişkide hemen göze çarpmayan bir ayrım bulunduğunu fark ettim. Pek çok Batı ülkesinde, birisiyle içerken, onun *sağına* içersiniz. Türkiye'de ise birisinin *şerefine* içersiniz. Bu fark toplumlarda şerefın genel konumu ve anlamı ile ilgili ilginç düşünceleri tetikler.

Batı toplumu zaman zaman bir görev/kabahat toplumu olarak adlandırılır. Bu toplumda sizi harekete geçiren şey görevdir ve bu görevde başarısız olursanız kendinizi kabahatli hissedersiniz. Bunun aksine İslam toplumu bir şeref/utanç toplumu olarak tanımlanır. Gerçekten önemli olan tek şey şereftir ve eğer şeref çiğnenirse sonuç utanç olur.

Görev/kabahat açık bir şekilde kişiseldir. Şeref/utanç ise bir kişinin ailesini ve ait olduğu grubu da etkiler. Ayırımı söyle ortaya koyabiliriz: Görev/kabahat öznel ve kişiseldir, bir başka deyişle içseldir, şeref/utanç ise diğerleri tarafından nasıl algılandığınızı, itibarınızı, bir parçası ya da mensubu olduğunuz toplumdaki mevkiinizi yansıtır, dışsaldır.

Müslüman Öfkesinin Kökenleri

Kadınların baskı altında tutulmasının İslam toplumuna çok büyük zararlar verdiğine inanıyorum. Sadece nüfusun yarısının yetenek ve hizmetlerinden kendisini mahrum bıraktığı için değil, aynı zamanda diğer yarının büyük bir kısmını da eğitimsiz ve ezilmiş annelerin ellerine teslim ettiği için.

Şu an sınıftan cinsiyete çok ilginç bir kayma ve tarih çalışmalarında da kadının rolünü dikkate almaya yönelik yeni bir eğilim var. Bunun, Orta Doğu toplumunda neyin olup bittiği ve daha özel olarak neyin yanlış gittiğine dair günümüzdeki algıda yaşanan önemli bir değişim olduğunu düşünüyorum. Her şeyden önce kadınlar nüfusun yarısını oluştururlar ve pek çok açıdan herhangi bir dini, etnik ya da iktisadi olarak tanımlanmış gruptan çok daha önemlidirler.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve ilk Cumhurbaşkanı Atatürk, bunu görmüştü. Kadınların kurtuluşu için çalışmaya daha 1920'lerde başlamıştı. Bir dizi konuşmasında sürekli tekrar eden tema şuydu: “*Şu an en acil görevimiz modernleşmek, modern dünyayı yakalamaktır. Eğer nüfusun yalnızca yarısını modernleştirirsek modern dünyayı yakalamada başarılı olamayız.*”

Başkaları da, o günden bu yana bunu gördüler. Geçtiğimiz atmış yıl boyunca Atatürk'ün kadınları ülkelerindeki mesleki ve siyasi hayatın eşit katılımcılarına dönüştürme çabalarının, hem Türkiye'de hem de bölgenin bir zamanlar Sovyet esaretinde olan diğer ülkelerinde tersine çevrildiğini gördüm.

11 Eylül saldırıları, kitaplarımdan birinin yayımlanması ile çakıştı. “*What Went Wrong? Western Impact and Middle Eastern Response*” kitabım birkaç hafta sonra satışa çıktı ve herkesi, özellikle de yayıncıları şaşırtarak kısa sürede *best-seller* oldu.

Bu, yazarlar ve yayıncılar açısından akademik yayıncılık alanında pek yaygın bir tecrübe değildi ve bu ani başarı, sevinç ve hayret karışımından oluşan bir his yaratmıştı.

İkinci bir kitap, *The Crisis of Islam: Holy War and Unholy Terror* (İslam'ım Krizi: Kutsal Savaş ve Kutsal Olmayan Terör), bir yıl sonra piyasaya çıktı ve o da bir *best-seller* oldu. Böylece eş zamanlı olarak iki *best-seller*'e sahip olmak gibi eşsiz bir tecrübe yaşadım. O sırada oğlum bana çok güzel bir hediye verdi, 27 Nisan 2003 tarihli Pazar *New York Times*'inin *best-seller* listesini gösteren güzelce çerçevelenmiş bir plaket. *What Went Wrong* karton kapak listesinde birinci sırada, *The Crisis of Islam* ise ciltli listesinde bir numaradaydı.

Medya

Birkaç yıl önce Avrupa'daki genel durum hakkındaki görüşlerimle ilgili olarak Alman bir gazeteciye mülakat vermiş ve göçe, din değiştirmeye ve demografiye bağlı olarak artan Müslüman nüfusa dikkat çekerek, eğer bu hızı kesilmeden devam ederse muhtemelen yirmi birinci yüzyılın sonunda Avrupa'nın çoğunluk olarak Müslüman bir nüfusa sahip olacağını belirtmişim.

Bu mülakat bir Alman gazetesinde yayımlandı ve şaşırtıcı bir biçimde dünya çapında hem olumlu hem de olumsuz büyük bir ilgi gördü. Fark edebildiğim kadarıyla bu, birinin böyle bir olasılığa ilk dikkat çekisiydi.

Bundan kısa bir süre sonra benimle mülakat yapmak isteyen İtalyan bir gazeteciden bir telefon aldım. "*Ne hakkında*" diye sorduğumda "*Avrupa'da ve özellikle İtalya'da giderek artan Müslüman varlığı ve kendimizi ve kimliğimizi korumak için ne yapmamız gerektiği hakkında*" dedi. "*Yanıt basit.*" dedim. "*Genç evlenin ve çocuk yapın.*"

Duymak istediği şey bu değildi. Ahizeyi çarparak kapattı ve ondan bir daha haber almadım.

Paris'te Yargılanma

İlk kez 1961 yılında basılan *Modern Türkiye'nin Doğuşu* kitabımda 1915 yılında Ermenilerin Türkler tarafından katledilmesini tanımlamak için "*holokost*" kavramını kullanmışım. Ama bu durum, kitabın Türkiye'de beğeniyle karşılanıp Türkçeye çevrilmesine engel teşkil etmemişti.

1962'de yayınlanan üçüncü baskıda "*holokost*" sözcüğünü "*kırım*" (slaughter) ile değiştirdim; yaşananları sorgulamak ya da hafifletmek için değil, ama Nazi yönetimindeki Avrupa'da altı milyon Yahudi'nin yok edilmesi ile kıyaslamaktan kaçınmak için, zira bu olaydan sonra "*holokost*" neredeyse teknik bir terime dönüşmüştü. Sayıyı, yaygın olarak kabul edilen tahmin olan "*bir buçuk milyon*" olarak vermişim.

Türkiye 1952 yılında NATO'ya üye olunca Ruslar, hiç de şaşırtıcı olmayan bir şekilde, bunu Sovyetler Birliği'ne yönelik büyük bir stratejik tehdit olarak gördü. Gerçekten de, Müslüman bir Türk Cumhuriyeti'nin Karadeniz ve Kafkaslar bölgesinde bir NATO üyesi olarak varlığı onlar için; hem içeride hem de dışarıda sorunlar çıkarabilirdi. Bu nedenle Sovyetler her zaman yaptığı gibi, Türklere önce içeride sonra uluslararası arenada sorun çıkararak karşılık verdi. Önce bilindik içerideki muhalefeti cesaretlendirme ve harekete geçirme yöntemine başvurdu. Türkiye'de bu, Türkler ve Kürt etnik azınlık arasındaki sol kanat unsurlar anlamına geliyordu. Sovyetler aynı zamanda, dışarıda özellikle de Birleşik Devletler 'de de Türklere sorun çıkarmaya çalıştı.

Burada da Türk karşıtı güçleri harekete geçirmeyi deneyip ilk olarak Birleşik Devletler 'deki hatırı sayılır Ermeni cemaatine yöneldi.

1985 yılında Birleşik Devletler Kongresi'ni Ermeni katliamlarını soykırım olarak kabul etmeye ikna etmek için bir kampanya başlatıldı. Buna karşı çıkan bir dizi farklı grup bulunuyordu-ilki tabii ki, Türklere; ama onları Birleşik Devletler Kongresi'nin meselesi olmadığını, aslında tarih yazmanın ya da yeniden yazmanın hiçbir yasama organını ilgilendirmediğini ve böyle bir kararın hiçbir fayda sağlamayacağını ve muhtemelen önemli zararlara yol açacağını düşünen başkaları da izledi. O zaman bu tasarıya karşı bir protesto mektubunu imzalamam istenmiş ve ben de akademi camiasındaki pek çok başka kişi gibi kabul etmişim.

1993 Kasımında, tesadüfen, iki farklı yayınevi tarafından kitaplarımdan ikisinin Fransızca çevirilerinin yayınlanmakta olduğu Paris'te birkaç gün geçirdim. Rica üzerine, *Le Monde da* dâhil olmak üzere medyaya bir dizi mülakat verdim. Sorulan sorulardan biri Kongre'ye önerilen kararlar ve daha genel olarak da Ermeni katliamlarının doğasıyla ilgiliydi. Yanıtlarım gazetede benim de katılacağım daha büyük bir tartışmaya yol açtı.

Söylemeye çalıştığım şey, Ermeniler sarsıcı kayıplar yaşamış olsalar da, holokostla yapılan karşılaştırmanın yanıltıcı olacağıydı. Biri silahlı bir isyandan, bugünlerde ulusal kurtuluş mücadelesi adını verdiğimiz bir hareketten doğmuştu. Birinci Dünya Savaşı'nın sunduğu fırsatı değerlendiren Ermeniler, Türkiye'nin savaş halinde olduğu iki ülkeyle, Britanya ve Rusya ile ittifak halinde Türk efendilerine karşı ayaklanmışlardı.

Doğu'daki ve Kilikya'daki Ermeni isyanları başlangıçta kimi başarılar kazanmış, ama sonunda bastırılmış ve Kilikya'da sağ kalan Ermenilerin sürülmesi emredilmişti. Mücadele ve sonrasındaki tehcir sırasında çok sayıda Ermeni öldürülmüştü.

Yahudilerin önce Almanya'da sonra da Alman işgali altında ki Avrupa'da boğazlanmaları farklı bir meseleydi. Silahlı ya da silahsız bir ayaklanma yoktu. Bilakis, Almanya Yahudileri ülkelerine büyük bir sadakat duyuyorlardı. Onlara yönelik saldırı tamamen ve sadece sözde ırksal kimlikleriyle tanımlanmış ve din değiştirmiş Yahudilerle, kısmen Yahudi soyundan gelen insanları da kapsamıştı. Yerel ya da bölgesel değildi, Alman yönetimi ya da işgali altındaki bütün bölgelere yayılmıştı ve amacı onların tamamen yok edilmeleri idi.

Ermeni tehcirinden sağ kalanlar Osmanlı yönetimindeki Irak ve Filistin'deki varış noktalarına ulaştıklarında burada yerel Ermeni cemaatleri tarafından karşılanmış ve yardım görmüşlerdi. Naziler tarafından Polonya'ya sürülen Almanya Yahudileri böyle bir yardım görmemiş ve Polonyalı dindaşlarıyla aynı kaderi paylaşmışlardı.

Bu nedenle *ilk fark*, Ermenilerin bir silahlı ayaklanmaya katılmış olmaları; Yahudilerinse bu olmadan, sadece kimlikleri nedeniyle saldırıya uğramalarıydı. *İkinci farksa*, Ermenilerin uğradığı zulmün büyük oranda tehdit altındaki bölgelerle sınırlı olması, Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer kısımlarındaki, özellikle de büyük şehirlerdeki Ermenilerin az ya da çok zarar görmeden kalmasıydı. "Az ya da çok" diyorum çünkü **Osmanlı karşıtı eylemlerle itham edilen kimi Ermenilere yönelik saldırılar olmuştu, ama genel olarak Ermeni nüfus zulüm görmemişti.**

Özet olarak, beni ilgilendirdiği kadarıyla, Fransa'da yapılan bu duruşmalardan iki açık ders çıkıyordu:

Birincisi bir mahkeme tarihsel bir sorunu tartışmak için iyi bir yer değildir; çözmek içinse hiç değildir.

İkincisiyse, basın, bir davayı tartışmak ya da ona ilişkin itirazını dile getirmek için iyi bir yer değildir.

Tehcir edilen Ermenilerden hayatta kalanların ve onların soyundan gelenlerin kederini ve ilk olarak Nazi yönetimindeki Avrupa'daki Yahudilerin imha edilmesi için yaygın olarak kullanılan "soykırım" teriminin kendi örnekleri için de kullanılmasına yönelik ısrarlarını ve bu reddedildiği zaman duydukları öfkeyi anlıyorum. Hele aynı "soykırım" kelimesinin yaygın ve genel bir biçimde dünyanın çeşitli bölgelerinde yaşanan, yıkım ve kayıpların Ermenilerinkinden hiç de fazla olmadığı, hatta bazen önemli ölçüde az olduğu bu türden her olay için kullanıldığı günümüzde, bu çok daha anlaşılır.

Eğer soykırım terimi, hepsine olmasa da büyük bir çoğunluğuna kasten yol açılan büyük ölçekli ıstırap ve ölüm anlamına geliyorsa, bunu kullanmaktan kaçınamayız.

Fakat eğer, müştekilerin açık bir şekilde kastettikleri gibi, "soykırım" sözcüğü özgün ve hukuki anlamında-yani Nazi Avrupası'nda hayata geçirilen ve büyük oranda tamamlanan, bir halkın kasıtlı ve planlı bir şekilde imhası ya da imha edilmesine yönelik girişim anlamında- kullanılacaksa, bu terimin 1915 Ermeni katliamları için ne kadar uygun olduğunun ispatlanamadığını belirtmem gerekiyor.

Bununla birlikte, dil zamanla değişir ve yirmi yıl sonra tekrar bu tartışmaya baktığımda, "soykırım" sözcüğünün bugün daha geniş ve daha az kesin bir anlam kazandığını açıkça görebiliyorum.

Kişinin Kendi Cümlelerini Yeniden Yazması

Günümüzün iletişim devrimi ve sonuçları, Arap ve İslam tarihindeki bir başka zıtlığı da aydınlattı: Kâğıdın pürüzsüz bir şekilde ve erken kabul edilmesi -ki bu, daha uzun ömürlü kitapların daha hızlı ve görece masrafsız bir şekilde üretilmesini mümkün kılan Çin'den ithal edilmiş ve yalnızca edebiyat ve bilimi değil, aynı zamanda yönetim ve ticareti de etkileyen bir üründü- ve kâğıttan sonra matbaanın çok geç ve gönülsüzce kabul edilmesi. Bu türde toplumsal seçimler, Haçlı Seferleri ya da Moğol fetihleri gibi sarsıcı olaylardan daha az önemli değildir ve günümüzde de bunlardan çok daha anlamlıdır.

İlk baskıdaki tüm sayfalar içinde, zamanı en fazla geçmiş olanlar tabii ki yazıldığı dönemde en güncel olanlardı; yani yakın tarihli ve güncel meselelerle ilgili son sayfalar. Bunlar, düzetmelerle baskı arasındaki kısa süre içinde bile hızla eskimişlerdi.

Bu kez daha dikkatliydim. Tabii ki, bu son sayfaları ilk baskıdan bu yana Arap dünyasında meydana gelen büyük girişimleri ele almak için yeniden yazdım; fakat biraz düşününce yakın ve güncel tarihe dair çok sade de olsa bir çerçeve koymaya karar verdim. Hızlı ve genellikle şiddetli bir değişim yaşanan bir bölgede ve bir dönemde, ciddi değerlendirmeler yapmak için bir miktar mesafe gerekir ve yeni gelişmelere ayak uydurmaya dair her türlü çaba süratle güncelliğini kaybeder. Geçmiş daha istikrarlıdır.

Lewis Doktrini

Hayatın değişen çok boyutlu bir veçhesi de, bir dizi farklı ve bazen de çelişkili biçimde karşıma çıkan sözde "**Bernard Lewis Doktrini**" idi. 1970'lerin sonunda ünlü bir politik eksantrik olan Lyndon La Rouche tarafından icat edilmişti. La Rouche'a ve yayınlarına göre, aslında genel olarak inanıldığı gibi İslam radikalizminin gelişmesini fark etmemiştim. Ona neden olmuşum. Bunu gizli amaçlarıma hizmet: etmesi için kasti olarak kışkırtmışım. Bunun için başka şeylerin yanı sıra, İran Devrimi'ni ve İslami aşırıcılığın daha sonraki örneklerini de organize ve idare etmişim.

Bu ne kadar saçma görünüyorsa, açıklaması ondan daha saçmaydı. Tüm bunları yaparak Britanya istihbaratının gizli ajanı olarak hareket ediyordum ve tüm menfur faaliyetlerimin amacı Britanya'nın emperyal yönetimini yeniden tesis etmek ve yeni istikametlerde genişletmekti.

Bir süre boyunca Lyndon La Rouche'un adamları tarafından taciz dersem haksızlık etmeyeceğim bir muameleye tabi tutuldum. Bazıları konuşmalarına katıldılar, dinleyicilerimi ve genel olarak da öğrencilerimi sorguladılar ve çeşitli şekillerde suçumu kanıtlamaya çalıştılar. İslami radikalizmin neden Britanya'nın emperyal amaçlarına hizmet edeceği meselesi hiçbir zaman açığa kavuşturulmadı; ama La Rouche'un hedefleri arasında ne mantık ne de açıklık hiçbir zaman üst sıralarda yer almıyordu.

La Rouche'un bana yönelik ilgisi tedricen zayıflayıp gitti ama "Lewis Doktrini" varlığını sürdürdü ve genellikle karşılıklı olarak birbirini dışlayan biçimlere dönüştü. En dikkat çekicisi, 2004 yılında Peter Waldman adlı bir gazetecinin *The Wall Street Journal*'da birinci sayfadan verilen makalesiydi. Bu makale doğrudan görüşülmeden ya da bana danışılmadan yayınlanmıştı.

Makale, ilginç bir saçmalıklar seçkisiydi. "Lewis Doktrin" in en güncel ve kalıcı biçimi beni Bush yönetiminin politikalarından, özellikle de Irak'ın işgalinden sorumlu tutuyordu.

Arap Baharı ya da Hoşnutsuzluğun Kışı

2011 Ocak'ında Tunus'ta genç bir işportacı kendisini ateşe verdi ve Arap halklarının adaletsizliğe karşı öfkесinin kitlesel şekilde ifade edilmesinin kıvılcımını yaktı.

Protestolar oradan Mısır'a, Yemen'e, Umman'a, Bahreyn'e, Ürdün'e, Suriye'ye yayıldı ve diğer Orta Doğu devletlerinde de belirli aralıklarla kendini gösterdi.

Huzursuzluğun ilk olarak kadınların kamusal yaşamda önemli bir rol oynadıkları tek Arap ülkesi olan Tunus'ta ortaya çıkması bir tesadüf değildi. Arap dünyasının geleceğinin belirlenmesinde kadınların hayati bir rolü olacak

Demokrasiyi geliştirmek yavaş ve zor bir iştir. Sabırlı olmalı ve doğmakta olan demokrasilere gelişmeleri için bir şans vermeliyiz. Dünyaya bir bakın ve güvenli ve başarılı demokrasilerin demokrasinin uzun bir süredir var olduğu ve makul bir şekilde bugünden yıllar sonra da hâlâ işliyor olabileceği ülkelerin bir listesini yapın. Bunların neredeyse hepsinin çoğu Protestan olan Monarşiler olduğunu göreceksiniz -Norveç, İsveç, Danimarka, Hollanda, Belçika, Birleşik Krallık ve Britanya Dominyonları. Uzun, kesintisiz bir demokrasi tarihine sahip monarşisiz ülkeler yalnızca İsviçre ve Birleşik Devletler'dir. Birleşik Devletler bile demokrasisini geliştirirken engebeli bir yol kat etti -özellikle kölelik ve kadınların haklarından tamamen yoksun olması gibi sorunlarla baş ederken. Bununla birlikte, sorunların üstesinden gelinebildi.

Orta Doğu'daki öfke ve hınç, evrensel ve sağlam temeller sahiptir. Altında bir dizi sürü etmen yatıyor. İlk olarak, herkesin görebileceği bir etmen var: Modern iletişim sayesinde, kendi durumları ile dünyanın diğer bölgelerindeki durum arasındaki açığa dönük geliştirdikleri büyük farkındalık. Demek istiyorum ki, sefil bir fakirlik içinde bulunduğunuzu bilmek zaten yeterince kötü. Ama etrafınızdaki herkes sizin kadar sefilce fakir olmadığında, bu tahammül edilemez bir hal alıyor.

Diğer bir şey ise bunun *cinsel veçhesi*. Müslüman dünyada Batı tarzı gelip geçici cinsel ilişkinin var olmadığını hatırlayın. Eğer gene bir erkek cinsel ilişkide bulunmak isterse sadece iki ihtimal vardır: *evlenmek* ya da *fahişelik*.

Normal testosteron seviyelerine sahip, ama ceplerinde geneleve gitmeye ya da başlık parası ödemeye yetecek parası olmadan büyüyen muazzam sayıda genç erkek var. Bu cennetteki hurilerin cazibesine kapılan-onun için bir tek onlar ulaşılabilir - bir intihar bombacısına ya da bastırılmaz bir hayal kırıklığına neden olabilir.

Arap Bahar'ında ayaklanan protestocuların hepsi, var olan yönetimlerinden kurtulmak istedikleri konusunda hemfikirdi; ama onların yerine neyin gelmesini istedikleri konusunda değil. Örneğin, kamuoyu yoklamalarından Müslüman Kardeşlere verilecek muhtemel desteğe dair farklı rakamlar elde ediyoruz. Müslüman Kardeşler çok tehlikeli bir radikal İslami hareket. Eğer iktidara gelirse, sonuçları Mısır için felaket olabilir. Müslüman Kardeşler'in ve benzer diğer örgütlerin Arap dünyasının büyük bir kısmında kontrolü ele geçirdikleri bir durumu hayal edebiliyorum. Bunun muhtemel olduğunu söylemiyorum ama ihtimal dışı da değil. Eğer bu olursa, zamanla bir ortaçağ karanlığına yeniden gömülecekler.

Kendi istatistiklerine göre, Arap dünyasının toplam ihracatı, fosil yakıtlar dışarıda tutulursa, küçük bir Avrupa ülkesi olan Finlandiya'ninkinden bile daha az. Er ya da geç petrol çağı sona erecek.

Petrol bir enerji kaynağı olarak ya tükenecek ya da yerini başka bir kaynağa bırakacak ve ondan sonra kelimenin tam anlamıyla ellerinde hiç bir şey kalmayacak. O vakit, Sahra'nın kuzeyindeki Afrika'nın Sahra'nın güneyindekinden pek de bir farkının kalmayacağı ve göçün sürekli artacağı bir durumu tahayyül etmek zor değil.

Bu insanların neyi savunduklarını tarif etmek kolay değil Neye karşı olduklarını tarif etmekse çok daha kolay. Kendi algıladıkları biçimiyle sadece kendilerine zulmetmekle kalmayan aynı zamanda isimlerini, dinlerini ve milliyetlerini de lekeleyen tiranlıklara karşılar. Daha iyi bir şey görmek istiyorlar. Fakat **bu** daha iyi bir şey, farklı şekillerde tanımlanıyor. Parlamenter demokrasi, özgür seçimler vb. şeyler üzerinden konuşmuyorlar genellikle. Bunlar ortak söylemin bir parçası değil.

Daha iyi bir şey, farklı guruplar için farklı anlamlara geliyor. Ama genellikle din üzerinden tanımlanıyor. Bu zorunlu olarak Müslüman Kardeşler tarzında din anlamına gelmiyor. Buna benzemeyen bir İslami gelenek de var -istişare geleneği. Buda bir yönetim biçimi.

Eğer Orta Doğu'nun tarihine ve siyasi yazınına bakarsanız keyfi ve tiranca yönetime tamamen karşı olduğunu görürsünüz. İslami gelenek her zaman istişare üzerinde ısrar etmiştir. Bu sadece bir kuram meselesi değildir. Örneğin, Fransız Devrimi'nden birkaç yıl önce Fransa'nın Türkiye'nin sultanına gönderdiği elçinin raporlarında dikkat çekici bir ifade vardır, Hükümeti Fransız elçisine Türk hükümetini bir takım müzakerelere zorlamasını emretmiştir, fakat elçi çok yavaş ilerleme kaydetmektedir. Paris öfkeyle, "Neden bir şey yapmıyorsun?" diye sorar. Elçi burada işlerin, Kralın tek efendi olduğu ve ne istiyorsa onu yaptığı Fransa'daki gibi olmadığını anlamaları gerektiği cevabını verir. Burada Sultan, yüksek makam sahiplerine danışmak zorundadır. Emekli olmuş yüksek makam sahiplerine de danışmak zorundadır. Tüccarlara, loncalara ve tüm diğer gruplara da danışmalıdır.

Yolsuzluk ve zulüm, hangi sisteme göre tanımlarsanız tanımlayın, yolsuzluk ve zulümdür. Onların yolsuzluk tanımlarıyla bizim yolsuzluk tanımımız arasında çok büyük farklar yoktur. **Batı dünyasında** insanlar piyasada para kazanıp bunu siyasi nüfuz ya da erişim elde etmek için kullanırlar.

Orta Doğu'da geleneksel uygulama, iktidar elde etme ve bu iktidarı, para kazanmak için kullanmaktır. Ahlaki açıdan ikisi arasında bir fark göremiyorum; iktisadi açıdansa Orta Doğu yöntemleri daha büyük hasara yol açıyor.

Günümüzde beni Orta Doğu ile ilgili olarak rahatsız eden şey onların ne yaptığı değil, bizim ne söylediğimiz. Yanlış sinyaller yayıyoruz. Orta Doğu'daki özgürlük ihtiyacı ve bizim özgürlük için çalışanlara yardım etme arzumuz konusunda daha açık ve kesin olmalıyız.

Batılı fikirler 1956 Süveyş Savaşı ya da daha yakın zamanlı 2011 'in Arap Baharı gibi Orta Doğu'daki geçiş krizlerini hızlandırabilir, ama sadece halkların kendileri bu krizleri çözebilir. Ne kadar iyi de olsalar, bizim onları öneriyor olmamız nedeniyle itibarı sarsılan çözüm önerilerinde bulunmaktan kaçınmalıyız. **Silahlarımız ve paramız hoş karşılanırsa da, siyasetimiz ve diplomamız hoş karşılanmıyor.**

Özetle

Doksanıncı yaş günüm için Philadelphia Dünya Meseleleri Konseyi "İslam ve Batı" üzerine altı yüzden fazla insanın katıldığı tek günlük bir konferansa sponsor oldu. Konferans, Başkan Yardımcısı Dick Cheney'nin övgülerine ve Herny Kissinger, Fouad Ajami, Ayaan Hirsi Ali ve başkalarının sunuşlarına ev sahipliği yaptı.

Buntzie, yaklaşan önemli olayı haber vermek için Fouad'ı aradığında, "*Doksan mı! Sakın ona söyleme.*" diye haykırdığını anlatıyor.

Doksanıncı yaş günümde, alışıldık tebrik ve iyi niyet mesajları aldım; bunlardan biri de İsrail’de yaygın olan bir ifadeyi kullanan İsraili bir arkadaşımın geliyordu, fakat ilginç bir farkla. Yaşı ilerlemiş olanların doğum günleri tebrik edilirken kullanılan yaygın ifade, *Ad me'a ve-esrim*’dir- “**Yüz yirmiye kadar**”, İbranice bir ünsüz değişimi bunu *Ad me'a ke-esrime* dönüştürür; yani “**Yüze kadar, yirmi gibi.**” Çok daha tercih edilir bir dilek.

Şimdi doksan beş (2011 yılında) yaşımıdayım. Seksen yaşında ve daha gençken Buntzie'ye Robert Bworning'in dizelerini fısıldadığımda bunun ne kadar da gerçek olabileceğini bilmiyordum. “*Yaşlan sen de benimle!*”

Henüz gelmedi en iyi:

Yaşamın ikinci yarısı uğruna, ilkinin yaşandığı...”

Yaşamımı sevdim. Tatmin edici bir kariyerim oldu. Yirmi dokuz dile çevrilen otuz iki kitap hiç de fena değil. Mekânlar ve kültürler keşfettim ve on beş dille oynayabildim. Beni sevmeyenler ya da tüm kalbimle anlaşılamadıklarım bile, genellikle ilginç ve hatta zaman zaman ufuk açıcılar. El üstünde tuttuğum bir ailem ve özverili dostlarım var.

Çok şanslıydım ve hâlâ öyleyim.

KAYNAKÇA

TARİH NOTLARI (Notes On A Century)-Bernard LEWIS

Çeviri: Çağdaş Sümer

Arkadaş Yayınevi-2014 (*İngilizce Orjinali 2012 Yılında yayımlanmıştır.*)

Kitabın sayfa adedi: 434 Sayfa